

KLASİK TÜRK ŞAİRLERİ İÇİN ÖRNEK BİR ŞAHSİYET: HASSÂN B. SABÎT*

Mahmut Gider**

Öz

Bu çalışmada, Hassân b. Sâbit'in divan şiirindeki yansımaları ele alınmıştır. Klasik Türk şiirinde duygu ve düşünceler estetize edilerek ifade edildiği için ele alınan kişi ve kavramlar, ideal bir forma büründürülerek tasvir edilir. Şairlik yeteneği hususunda önemi hâiz bir şahsiyet olan Hassân'ın, divanlarda hem kişisel hem de edebî yönüyle teşbih ve tasavvurlara konu edildiği görülmektedir.

Klasik şairler, şairlik kabiliyetlerini ve şahsiyetlerini överken Hassân b. Sâbit'i "şairlerin pîri" olarak görüp ona nispetle kendilerini "Hassân'ın kapıcısı", "Hassân-ı sâni" ve "devrin/zamanın Hassân"ı olarak tasavvur ederler. Güzel naat yazma, etkili methiye okuma ve sözü güzel söyleme hususlarında kendilerini Hassân b. Sâbit ile karşılaştırırlar. Söz vadisinde Hassân'dan yetenekli olduklarını, Hassân'ı susturacak ifade gücüne sahip olduklarını söyleyerek özellikle ifade gücü noktasında Hassân b. Sâbit'ten üstün olduklarını düşünürler. Bu yaklaşımlar, Hassân b. Sâbit'in, klasik Türk şiirinde hem temsil ettiği sembolik değer ve şahsiyet hem de şiir vadisindeki yetkinlik hususlarında tasavvurlara konu edildiğini gösterir.

Anahtar Kelimeler: Hassân b. Sâbit, Klasik Türk Şairi, Klasik Türk Şiiri, Arap Şiiri, Divan.

A SAMPLE PERSONALITY FOR CLASSICAL TURKISH POETS: HASSÂN B. SABÎT

Abstract

In this study, the reflections of Hassân b. Sâbit, in his divan poetry are tackled. In classical Turkish poetry, the people and concepts handled are expressed in an ideal form because emotions and thoughts are aesthetized and expressed. It is seen that Hassan, who know as an important figure interms of poetry, was subject of manifestations and imaginations both personally and literally in divans.

Classical poets consider Hassân b. Sâbit as the poet of the poets and call themselves as the "doorman of Hassân", "Hassân the Second" and "the then Hassân" in their praise of their poetry abilities and personalities in comparison with him. They compare themselves to Hassân b. Sâbit in terms of writing beautiful poems praising the Prophet Muhammed (pbuh) and saying the words in good style. They say that they are superior to Hassân in

* Bu makalenin özeti, 9-11 Şubat 2018 tarihinde Şanlıurfa'da düzenlenen 2. Uluslararası El-Ruha Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuş, yazılı olarak yayınlanmıştır. Söz konusu kısım, bu çalışmada değiştirilerek kullanılmıştır.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 20/02/2020, Accepted / Kabul Tarihi: 09/09/2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.691724>

** Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, klasiksiir@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0874-4712>

the valley of words, and that they have the ability to silence Hassân, so they think they are more eloquent from Hassân b. Sâbit, especially at the point of expression. These approaches show that Hassân b. Sâbit has been the subject of thought about his both symbolic value and character and his qualification in the valley of words in classical Turkish poetry.

Keywords: Hassân b. Sâbit, Classic Turkish Poet, Classic Turkish Poetry, Arap Poetry, Divan.

GİRİŞ

Câhiliye döneminde Arap toplumunda şiir ve belagata büyük bir önem atfedilirdi. Başka bir deyişle “Arap kavminin manevî ticaret çarşısında en fazla revaçta olan şey, fesâhat ve belâgat idi.”¹ Arap edebiyatı, diğer Doğu edebiyatları gibi şiirle özdeşleşen bir edebiyattır. Şairlik, Arap kültüründe önemsendiği için peygamberliğin dahi şair yaratılışı kişilere şayeste olduğuna dair inanış hasıl olmuştur. “Peygamberlik gelse Ümeyye’ye (Ümmeye b. Ebi’s-Salt es-Sekafi) gelirdi. Çünkü o içimizde en güzel şiir söyleyenimiz ve güzel konuşanımdı.”²

Arap toplumunda ilişkilerin belirlenmesinde, sosyal ve siyasal hayatın şekillenmesinde belirleyici olan sosyal yapı “kabile”dir. Hayat, kabilelerarası uyum veya çatışmalara göre şekillendiği için kabilenin varlık savaşımı içinde olduğu zaman diliminde, misyon üstlenen en önemli kesimlerden biri şairlerdir.

Araplarda ticaret ve eğlence hayatının en önemli etkinliklerinden biri panayırlardır. Panayırlarda yapılan etkinliklerden biri şiir yarışmalarıdır. Bu bağlamda Ukaz panayırlarında en çok beğenilen yedi şiir, Mısır keten bezinden yapılmış tomarlara altın harflerle yazılarak Kâbe duvarlarına asılırdı (Muallakâti’s-Seb’a).³ Bu etkinlikten anlaşıldığı üzere Arap edebiyatında şiir, cemiyet hayatının en önemli nevelerinden biri olarak telakki edilmiştir.⁴ “Bir kabilenin belîğ ve fasih bir edibi, o kabilenin büyük bir millî kahramanı gibiydi.”⁵ Şair, mensubu olduğu kavmin sözcüsü olmanın yanı sıra ırz ve namusunu koruma, hasep ve neseplerini savunma, şan ve şerefini yüceltme, saygın geleneklerini geleceğe taşıma gibi birçok konuda sorumluluk sahibiydi.⁶

1. Hassân b. Sâbit’in Hayatı ve Edebî Yönü

Hassân b. Sâbit, Arap edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Arapların büyük kabilelerinden biri olan Hazrec kabilesinin kollarından biri olan Neccâroğullarındandır. Neccâroğulları soyundan geldiği için Hz. Muhammed ile aralarında akrabalık bağı vardır.⁷ Hassân b. Sâbit, kaynaklarda muhtelif künyelerle anılmıştır. Asıl adı “Ebu’l-

¹ Mustafa Fırat, *Hassân b. Sâbit’in İslam Sonrası Şiirlerinde Cahiliye Dönemi’nin Etkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (Erzurum, 2013), VI.

² Mustafa İslamoğlu, *Efendim*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 105-106.

³ Süleyman Tülücü, “Mu’allakat ve Şairleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi-I (Türkiye)” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Erzurum, 2005), 2.

⁴ Bahattin Kök, “Hassan B. Sâbit’in, Şiirleriyle İslâm’a Hizmetleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, (Erzurum, 1986), 124.

⁵ Fırat, *Hassân b. Sâbit’in İslam Sonrası*, VI.

⁶ Fırat, *Hassân b. Sâbit’in İslam Sonrası*, 5.

⁷ Hasan Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı ve Sanatı*, (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 39.

Velîd Ebû Abdurrahman Hassân b. Sâbit b. el-Munzir el-Hazrecî el-Ensârî⁸ olan Hassân b. Sâbit, edebi metinlerde daha çok “Ebu'l-Velid” künyesiyle anılmıştır. Bunun yanı sıra, oğlu Abdurrahman’a nispetle “Ebû Abdurrahmân”, annesine nispetle “İbnü'l-Furay’a”; Hz. Peygamber ve Müslümanları Müşrik şairlerin tezviratlarla dolu hicviyelerinden söz ve hitabetiyle koruduğu için “Şairü’n-Nebi”, “Ebu'l-Husâm” (keskin kılıç sahibi); iyi bir savaşçı olduğu için de “Ebü'l-Mudarrîb” lakaplarıyla anılmıştır.⁹

Doğum yılı kesin olarak bilinmeyen Hassân b. Sâbit’in Hz. Muhammed’in doğumundan 7 veya 8 yıl önce Medine’de doğduğu rivayet edilir. Bu durumda şair Miladî 562 veya 563 yıllarının birinde doğmuştur.¹⁰ 570 veya 590 yılında doğduğuna dair görüşler de vardır.¹¹

Arap toplumunda dış görünüş önemsendiği için Hassân b. Sâbit de fiziki görünüşü ile özgün bir imaj oluşturma çabası içinde olmuştur. Bu bağlamda İbn Kuteybe, Hassân b. Sâbit’in heybetli bir imaj oluşturmak için iki kaşının ortasına kâkülünü sarkıttığını, Makrizî ise dudağının altında kalan sakalının bir kısmını kına ile boyadığını ifade etmiştir.¹²

Hassân b. Sâbit’in biri Sîrîn, diğeri Şa’sa’ adında iki kadınla evlendiği rivayet edilir. Hassân b. Sâbit, Hz. Muhammed’in eşlerinden Mâriye el-Kıbtîyye’nin kız kardeşi olan Sîrîn ile evlendiği için Hz. Peygamber ile bacanak olmuştur. Sîrîn’den Abdurrahman isimli oğlu, Şa’sa’dan Ümmü Firas isimli kızı dünyaya gelir. Leyla ve Furay adında iki kızının daha olduğu rivayet edilir. Oğlu Abdurrahman ve bir kızının da şair olduğu, bu bağlamla alakalı olarak İbn Kuteybe kızının; babasına “Sen hayatta iken artık ben bir beyit bile nazmetmem.”¹³ dediğini ileri sürer.

İkinci Akabe Biatı’ndan (H. 622) sonra Müslüman olan Hassân b. Sâbit’in kişiliği hakkında genellikle olumlu ifadeler kullanılsa da vuku bulan ihtilafli bazı olaylarda dahil olduğu gerekçesiyle olumsuz eleştirilere de maruz kalmıştır: Hendek Savaşı’na katılmayıp çocuk ve kadınlarla aynı ortamda kaldığı için bazı siyer kitaplarında korkak olmakla itham edilmiştir.¹⁴ Bunun yanı sıra ismi “İfk Hadise”sine iştirak edenlerle anıldığı için suçlamalara varan ithamlarla karşı karşıya kalmıştır.¹⁵ Câhiliye dönemi, İslam’ın ortaya çıkış ve yayılış dönemi, Râşid halifeler ve Muaviye dönemine şahitlik eden Hassân b. Sâbit, Hz. Muhammed’in vefatından sonra beklediği ilgiyi göremediği için yalnızlığa mahkum olmuş, hayatı Hz. Peygamber dönemine göre çalkantılı geçmiştir.¹⁶

⁸ Faruk Çiftçi, “Hassân b. Sâbit’in Hz. Peygamber İçin Söylediği Mersiyeler”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2004), 82.

⁹ Abdurrahman Özdemir, “Peygamber şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı”, *İstem*, 4, (2004), 203; Mehmet Karadağ, *Hassân Bin Sâbit’in Hayatı ve Şairliği*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (Şanlıurfa, 2013), 11; Mehmet Türkmen, “Hassan b. Sâbit el-Ensârî”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (1985) 407; Yasin, Kahyaoğlu, “Resulullah’ın Şairi Hassan b. Sâbit’in Hayatı ve Şiirleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (1996), 317.

¹⁰ Kahyaoğlu, *Resulullah’ın Şairi*, 317.

¹¹ Hüseyin Elmalı, “Hassân b. Sâbit”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 399.

¹² Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 47-48.

¹³ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 40-46.

¹⁴ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 104; Türkmen, Hassan b. Sâbit el-Ensârî, 409.

¹⁵ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 65; Türkmen, Hassan b. Sâbit el-Ensârî, 410.

¹⁶ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 70-72; Türkmen, Hassan b. Sâbit el-Ensârî, 411.

Muammer (uzun ömürlü) bir ailenin çocuğu olan Hassân b. Sâbit'in yaklaşık olarak 120 yıl yaşadığı rivayet edilir.¹⁷ Ömrünün sonlarına doğru görme yetisini kaybeden Hassân, İslam toplumundaki siyasî ve sosyal çalkantılar nedeniyle münzevî bir hayat yaşamak zorunda kalmıştır. Kaynaklarda ölüm yılı ile ilgili muhtelif rivayetler ileri sürülmüştür: Bunlar, Miladî 659, 669, 673 ve 680'dir.¹⁸

Şairlik kimliğinin oluşmasında, kabiliyet ve çabanın yanında, şairin içinde yetiştiği muhitin şairliğe atfettiği değer, belirleyici olmuştur. Şairliğin kıymet gördüğü bir toplumda yetişen Hassân b. Sâbit'in "en mümeyyiz vasfı, şairlik sanatında köklü bir sülaleye" mensup olmasıdır. Çocukları da şiir nazmetleri için o "şairlik sanatına müsait ve mümbit bir aile ortamında yetişmiş"¹⁹ ve bu yönünü kendisinden sonra gelen aile efradına da kazandırmıştır.

Gençlik yıllarından itibaren ticaretin yanı sıra kültürel faaliyetlerin icra edildiği Ukâz panayırlarına katılır, şairlerle atışır, şiir yarışmalarına iştirak eder,²⁰ Evs ve Hazrec arasında tezahür eden savaşlarda kabilesinin asalet, şeref ve kahramanlıklarını dillendirirdi. Gassânî ve Hire hükümdarlarının ihsanlarına nâil olmak için onların saraylarında icra edilen eğlence meclislerine katılır, hükümdarlara methiyeler düzderdi. Bir şiirinde mealen: "İçtiğimiz su, Gassân suyudur."²¹ diyerek, Gassânî saraylarında şiir okumayı övünme vesilesi olarak telakki etmiştir. Şehir hayatını yaşamasına yani medenî bir şair olmasına rağmen özellikle ilk şiirlerinde çöl ikliminin/hayatının etkilerini görmek mümkündür.²²

Cahiliye döneminde şairlere olağanüstü özellikler atfedilir, kâhin ve sihirbaz gözüyle bakılırdı. Her şairin bir şeytanı veya cini olduğuna dair gelenekleşmiş bir inanış vardı.²³ Bu inanış, olağanüstü güçlerle iletişim kurmak şeklinde anlaşıldığı gibi "kendisinde şiir söylemek için yeterli kabiliyet, birikim ve olgunluk seviyesi görmek"²⁴ şeklinde de anlaşılırdı. Hassân'ın şeytanının adının "Şeysaban"²⁵ olduğu rivayet edilir. "Benim Şeysabanoğullarından (Cin kabilesi) bir arkadaşım var, bazen ben söylerim, bazen o söyler."²⁶

Hassân b. Sâbit, şiirlerini "gazel/nesip ve kaside"²⁷ nazım şekilleri ile yazmıştır. Cahiliye dönemindeki şiirlerinde Evs ile Hazrec arasında yaşanan savaş ve mücadelelerde kabilesinin asalet ve kahramanlıklarını hamasi bir eda ile işlediği için daha çok müfâhare, methiye, hicviye ve münâkaza²⁸ nazım türlerini kullanmıştır. Gerek Gassânî ve Hire saraylarında gerekse içinde bulunduğu muhitlerde icra edilen eğlence meclislerini tasvir ettiği için iltifat ettiği bir diğer nazım türü "hamriyat"tır.

¹⁷ Elmalı, *Hassân b. Sâbit*, 411; Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 42.

¹⁸ Elmalı, *Hassân b. Sâbit*, 399; Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 91-93.

¹⁹ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 42.

²⁰ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 42.

²¹ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 52-53.

²² Kahyaoğlu, *Resulullah'ın Şairi*, 317; Türkmen, *Hassan b. Sâbit el-Ensârî*, 407.

²³ Dursun Hazer, "Hz. Muhammed'in Şairi Hassân b. Sâbit'in Şiirlerinde Övülen ve Yerilen Değerler", *İslâmî İlimler Dergisi*, 1, (2006), 93-94.

²⁴ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 51.

²⁵ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 216.

²⁶ Hassân b. Sâbit el- Ensârî, *Divânu Hassân b. Sâbit el- Ensârî*, Şerh. Yusuf İd., (Beyrut: Dâru'l-Cil 1992) 423; Hazer, *Hz. Muhammed'in Şairi*, 94.

²⁷ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 145.

²⁸ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 149-181.

Hassân b. Sâbit'in şiir anlayışı, İslâmî dönemde yeniden şekillendiği için şair bu dönemde hamriyat türüne iltifat etmemiş, hiciv ve methiyelerinin konusu ve üslubu (abartı ve tasvir) değişmiştir. Bunların yanı sıra “gazavatnâme, fetihnâme ve mersiye”²⁹ nazım türlerini de kullanmıştır. Mersiyelerinin tamamını İslâmî dönemde nazmetmiştir³⁰ Hz. Ali hakkında herhangi bir şiir nazmetmeyen³¹ Hassân'ın, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer “hakkında nazmettiği mersiyeler, duygusallıktan uzak sâde tasvirler olarak görünürken Hz. Osman'ın şehadetinden duyduğu acıyı”³² daha duygusal ve estetik bir biçimde terennüm etmiştir.

İslâmî dönemde kaleme aldığı şiirlerinde, “Müslümanların başarı ve kahramanlıklarını âyet ve hadislerden ilham alarak ortaya koyduğu hikmet ve darbimeseller önemli yer tutar. Bundan dolayı Hassân'ın şiirleri, İslâmiyet'in ve Kur'an'ın Arap edebiyatına tesirinin boyutlarını göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil eder.”³³

“İslam'ın ilk dönemlerinde şiir ve hiciv, İslamiyet'i müdafaa için kullanılmıştır.”³⁴ Hassân b. Sâbit, şiirini İslam inancına hizmet hususunda propaganda aracı olarak kullanan şairlerdendir. Kureyşlilerin fiilî ve sözlü saldırılarına maruz kalan Hz. Peygamber ve Müslümanları, Abdullah b. Revâha (öl. 629), Kâ'b b. Züheyr (öl. 645), Ka'b b. Mâlik (öl. 670), Nâbiga el-Câ'dî (öl. 685?) gibi şairlerle birlikte yazdığı karşı hicviyelerle savunmuştur. Şiirlerinde Müslümanların moral ve motivasyonunu yükselten Hassân, bu duruşuyla Hz. Peygamber'in teveccüh ve methine mazhar olmuştur.

Hz. Muhammed, hiciv ve methin toplum üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisini bildiği için Ka'b b. Mâlik, Abdullah b. Revâhâ ve Hassân b. Sâbit gibi şairlere Müslümanları kalem/kelamları ile savunma konusunda adeta bir görev tevdi etmiştir.³⁵ Bu bağlamda Hassân b. Sâbit'e “Onları (müşrikleri) hicvet. Allah'a and olsun ki senin onları hicvedeceğin şiirin kendilerinde bırakacağı etki, alaca karanlıkta üzerlerine okların yağmasından daha şiddetlidir. Cibrîl yani Ruhü'l-kuds de seninledir. Onları hicvet.”³⁶ demiş ve onun hicivlerinin oktan daha etkili olduğunu³⁷ ifade etmiştir. Bunun yanı sıra şairin dili/kalemi için “Vallahî, Busrâ ile San'â arasında buna denk bir dil yoktur.”³⁸ diyerek Hassân'ın büyük bir müeddip olma özelliğini nazara sunmanın yanı sıra yaptığı hizmetin büyüklüğünü ifade etmiştir.

İslam'ın varlık savaşımını verdiği bir dönemde önemli bir rol üstlenen şaire Hz. Muhammed, Mescid-i Nebevî'de bir kürsü kurdurmuş, bu kürsüde ona şiirler okutmuştur. Müslümanların moral ve motivasyonunu yükselttiği için ona duacı olmuş, “Yâ Allah, sen onu Rûhü'l-Kuds (yani Cebrâîl) ile teyit et!”³⁹ diyerek onun “fitrî kabiliyetinin ve ilhamının Rûhü'l-Kuddüs tarafında teyid edildiğini”⁴⁰ veya edilmeye şayeste olduğunu

²⁹ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 220-235.

³⁰ Fırat, *Hassân b. Sâbit'in İslam Sonrası*, 52.

³¹ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 88.

³² Fırat, *Hassân b. Sâbit'in İslam Sonrası*, 20; Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 74.

³³ Elmalı, *Hassân b. Sâbit.*, 401.

³⁴ Hasan Çiftçi, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, (Ankara T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 10.

³⁵ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 91-93.

³⁶ Mehmet Yılmaz, *Kur'âm-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Asr-ı Saâdet Arap Şiirine Etkisi*, (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 96.

³⁷ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 120.

³⁸ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 100.

³⁹ Buhârî (İmam Muhammed İsmail), *Sahih-i Buhârî Tercemesi*, Cilt 1, Terc: Mehmet Sofuoğlu, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), 547.

⁴⁰ Elmalı, *Hassân b. Sâbit*, 400.

düşünmüştür. Bu yaklaşım, Hassân'ın şiirleriyle kutsal bir vazife ifa ettiğini göstermektedir.

Hassân b. Sâbit, İslam tarihi ve edebiyatı kaynaklarında “İslam'ın ilk şairi”⁴¹, “Medine'nin en iyi şairi”⁴², “Peygamber şairi”⁴³, “Hz. Peygamber'in resmî şairi”⁴⁴ gibi sıfat ve unvanlarla anılmıştır.

Ömrünün yarısı Câhiliye, yarısı İslâmî dönemde geçtiği için Hassân b. Sâbit, “muhadram şair”⁴⁵ olarak anılmıştır. Muhadram şairlerin şairlik kabiliyetlerine dair yapılan eleştirilerden biri, farklı iki dönemde yazdıkları şiirlerin mana ve üslup açısından geçirdiği değişimdir. Şairin Cahiliye döneminin kültürel anlayışı çerçevesinde şekillenen üslup anlayışı İslâmî dönemde fazla değişmemiştir. İslâmî dönemde düşünsel açıdan yaşadığı köklü değişim, özellikle şiirin konusunu etkilemiştir. İslâmî dönem şiirinde “klasik kaside tarzının tesirinin devam ettiği ve şairin, eski üslupla yeni temaları şiirine konu ettiği görülmektedir.”⁴⁶

Cahiliye döneminde şair, sanat anlayışının merkezine kabilesini almıştır. “İster hiciv ve münâkaza olsun, ister medih ve fâhr olsun, isterse hamase olsun, bütün bu konularda şair, aklını, bilgisini, kabiliyetini ve dil yeteneğini kendi kabilesine hizmet etmek için kullanır.”⁴⁷ İslami dönemde ise kavmiyetçiliğe dayalı asabiyet, yerini “İslam kardeşliği” temasına; haması” söylem yerini “Kurâni söyleme” bıraktığı için nazm meydanlarında münakazalara konu olan durum ortadan kalkmıştır.⁴⁸

İslâmî dönemdeki şiirin edebî açıdan değer kaybına uğradığına dair eleştiriler yapılmıştır. Bu konuyla ilgili “Hassân'a şöyle soruldu: Ya Ebel Husam! İslam gelince şiirlerin yumuşadı mı yoksa ihtiyarladı mı? Hassân şöyle cevap verdi: Ey kardeşim oğlu, İslam yalanı men' etmiştir, şiir ise yalanı süslüyor.”⁴⁹, “Şiirin en tatlısı en yalanıdır.”⁵⁰ diyerek -değer kaybı olarak değerlendirilse de- şiirindeki estetik değişimi/düşüşü makul karşılamıştır.

Yerinde görülmesi gereken bu değerlendirmelerin temelinde şu sebeplerin yattığı düşünülmektedir:

- Eski Arap toplumlarında şaire atfedilen büyük önem
- Din değişimi ile beraber şairin yaşadığı “sanat krizi” yani “Kur'an'ın ve yeni dinin getirdiği kavramlara ülfeti, bunları özümsemesi ve şiire dökülecek kadar olgunlaştırmasının muhâl oluşu”⁵¹
- Şiir ve şaire dair ayetlerin olumsuz ifade ve göndermeler içermesi
- Bir yaşam biçimi olan İslam inancının, sosyal ve kültürel hayat üzerindeki etkisi, özellikle da ahlakî konularda dayattığı sınırlılıklar (kabile taassubu, içki/ içki meclisi tasvirleri, kan davaları, övgü ve yergide ölçsüzlük vb.)

⁴¹ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 103.

⁴² Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 95.

⁴³ Özdemir, *Peygamber Şairi*, S 217.

⁴⁴ Arafat, Walid Najib, “Hassân b. Sâbit”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. Süleyman Tülücü, 32, (2009), 157.

⁴⁵ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 91.

⁴⁶ Çiftçi, *Hassân b. Sâbit'in Hz. Peygamber*, 82.

⁴⁷ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 213.

⁴⁸ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 214.

⁴⁹ Kahyaoğlu, *Resulullah'ın Şairi*, 319.

⁵⁰ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 218.

⁵¹ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 217-219.

- Hz. Ömer'in cahiliye asabiyyetini körüklediği düşüncesine hiciv ve övgü şiirlerine getirdiği yasak⁵²
- Şairin duygu dünyasının gençlik yıllarında daha hassas oluşu ve bu yılların Cahiliye dönemine tekabül etmesi -Hassân b. Sâbit'in 60 (?) yaşında İslâm'ı kabul ettiği düşünülürse- "bu yaştaki bir insanın ruhî ve kültürel yapısını yeni şartlara uydurması mümkün değildir veya en azından çok uzun süre alır."⁵³

Hassân bin Sâbit'in şiirlerinde yaşanan değişimden anlaşılacağı üzere genel olarak şiir Câhiliye dönemine kıyasla etkisini kaybetmiş görünse de "Sadru'l-İslâm'da şiirin zaafa uğradığı iddialarının aksine etkinlik alanının ıstılah ve kavramlarının değiştiği ve yeni bir boyut kazandığı görülmektedir. İslâm, şiir ve şâir konusuna müsbet bakmış, onun temel ilkelerine ters düşmediği sürece teşvikte bulunmuştur. Hatta insanı doğruya, iyiye ve güzele ulaştıran her şeyi mubah gördüğü gibi şiire de aynı zaviyeden bakmıştır."⁵⁴

Hassân b. Sâbit'in şiirleri ilk defa Basra mektebine mensup Arap dilcisi Muhammed b. Habîb (ö. 245/860) tarafından bir divan halinde toplanmış ve farklı araştırmacılar tarafından birçok kez basılmıştır.⁵⁵

2. Örnek Bir Şahsiyet Olarak Hassân b. Sâbit'in Klasik Türk Şiirindeki Yansımaları⁵⁶

Duygu ve düşünceleriyle kültür ve medeniyete katkı sağlayan şair ve yazarlar, asırlar sonra da belirli yönleriyle anılırlar. Bir şair veya düşünür, zaman karşısında güncelliğini koruyorsa bu durum onun çağlarüstü bir kişi, tip veya değere dönüştüğünün göstergesidir.

Klasik şiir metinlerinde en çok karşılaşılan durumlardan biri, şairlerin yeteneklerini övme konusundaki hassasiyetleridir. Bazen müstakil bir fahriye şiiri bazen de bir şiirin özellikle mahlas beytinde şairlik yeteneği ile ilgili tasavvurlar kullanmışlardır. Şairin şiir vadisinde söz ustalığı konusundaki gücünü tasvir ederken başvurduğu yollardan biri, kendisini Arap ve Fars edebiyatının büyük şairleri ile karşılaştırmasıdır. Hassân b. Sâbit hem kişisel hem de edebî yönüyle klasik Türk şiirinde karşılık bulmuş, çalışmamızda görüldüğü üzere örnek bir şahsiyet olarak birçok yönüyle teşbih ve tasavvurlara konu edilmiştir.

2.1. Hassân b. Sâbit'i Üstün Görme

Klasik şairlerin en çok rağbet ettiği türlerden biri methiye olmuştur. Özellikle kaside nazım şekli ile yazılan şiirlerde şair ya belli bir mansıp elde etmek ya da kutsallığına veya büyüklüğüne kanaat getirdiği kişinin meziyetlerini ortaya koymak için övgü şiirleri

⁵² Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 73-75.

⁵³ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 217.

⁵⁴ Ömer Ünal, *Sadru'l-İslâm'da Edebî Çevre*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), (Erzurum 1995), snb.

⁵⁵ Elmalı, *Hassân b. Sâbit*, 401.

⁵⁶ Bu çalışma hazırlanırken yoğunluklu olarak divanlar, kısmi olarak da tezkire ve mecmualar taranmış, Hassân b. Sâbit ile ilgili beyitler seçilerek tasnif edilmiştir. Tasnif yapılırken Hassân b. Sâbit'in farklı yönlerini ortaya koyan beyitlerin seçilmesine öncelik verilmiştir. Eserler taranırken şairlerin klasik şiiri temsil etme kabiliyetleri nazara alınmamıştır. Yapılan taramalarda Nedîm ve Şeyh Gâlib gibi klasik şiiri temsil eden bazı büyük şairlerin Hassân bin Sâbit'i divanlarında zikretmediği görülürken, Fuzûlî ve Bâkî'nin az, Mostarlı Hasan Ziyâî ve Edincikli Ravzî gibi şairlerin ise hem fazla hem de farklı yönleriyle zikrettikleri görülmüştür. Dolayısıyla Haasân'ı çok kullanan şairlere ait beyitler, çalışmada daha fazla kullanılmıştır. Birçok klasik şair, şairlik yeteneğini ortaya koyarken Hassân bin Sâbit'i karşılaştırma unsuru olarak kullandığı için tekrarlara düşmemek açısından az beyit ile iktifa edilmiştir.

kaleme almıştır. Hassân b. Sâbit gerek şair kimliği gerekse mücadelesi ile birçok şair tarafından övülmüş, örnek alınması gereken bir şahsiyet olarak telakki edilmiştir.

Şairler beğendikleri şairlerin izinde giderler. Nefî'yi (öl. 1635) üstat olarak telakki eden 18. yüzyıl şairlerinden Sâid Giray, Nefî'nin ölümünden sonra sözü güzel söyleme/güzel söz söyleme konusunda Hassân'ın izinde gideceğini ifade eder. Üslup ve anlam bakımından başarılı şiirler yazan ve daha çok övgü şiirleri ile tanınan Nefî, Türk edebiyatının; Hassân b. Sâbit ise özellikle naatlarıyla Arap edebiyatının en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilmiştir. İslam medeniyetinin iki müstesna şairinin rol-model olarak telakki edilmesi, Sâid Giray'ın temsil konusunda büyük şair olma isteği bağlamında değerlendirilebilir:

Gitmiş bu zemîn üzre Sa'îd Nef'i-i üstâd

Nahl-ı kalemüm pey-rev-i Hassân iderin ben ⁵⁷

Şair Rızâyî (öl. 1579), sevgiliyi/hükümdarı ideal bir biçimde methetme konusundaki yeteneğini tasvir ederken kendisini Anadolu diyarının Hassân'ı olarak görür. Hassân'ın Hz. Peygamber'i methetme konusundaki yeteneğine gönderme yapar. Böylece onun şairlik kabiliyetini yüceltmenin yanında kendisini Hassân b. Sâbit ile karşılaştırır:

Husrevâ meddâhun olup kullanur turur Hasan

Milket Rûm'un Rızâyî gibi bir Hassân'ı var⁵⁸

Şair Hasbî (öl. 1553?), söze anlam yükleme konusundaki yeteneğini överken kendisini, şiirin üstadı olarak telakki ettiği şairlerden Hüsrev, Selmân, Nizâmî ve Hassân'a benzetir. Söz konusu şairleri şiirin pîri olarak telakki eder ve onların şiir vadisinde elde ettikleri namı, sahip oldukları üstünlüğü nazara sunar:

Husrev ü Selmân u Hassân gibi şeyh-i nazm olur

Sözde ma'nâ fikr iden Hasbî Nizâmîler gibi⁵⁹

Memduha ihtiram göstermenin emarelerinden biri onun kapıcısı olma konusundaki istektir. Diyarbakırlı Lebîb (öl. 1768?), naat ile özdeşleştiği kalemini âbnûsî esasına benzetir ve Hz. Peygamberin meddâhı Hassân'a kapıcı olmak istediğini ifade eder. Eşik mekân özelliği taşıyan kapı, yazgının olumlu veya olumsuz değişimi konusunda önemli yarı-açık mekânlardandır. Ululuk kesbeden makam veya mekânların kapıları, kurbiyet sembolü olarak değerlendirilir. Bu yaklaşım, şairin Hassân b. Sâbit'i pîr/üstat olarak gördüğünü, onun manevî feyzinden yararlanmak isteğini ortaya koyar:

Elimde hâme-i na'ti 'asâ-yı âbnûsîdir

Senâ-hân-ı kirâmından beni Hassân'a derbân et⁶⁰

⁵⁷ *Sa'id Giray Divanı*, Haz. Saadet Karaköse, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), 110, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55754,said-giray-divanipdf.pdf?0>, (Erişim: 08.01. 2018).

⁵⁸ Edirneli Nazmî, *Mecma'u'n-Nezâ'ir İnceleme-Metin*, Haz. M. Fatih Köksal, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>, 481, (Erişim: 20.08.2020).

⁵⁹ Edirneli Nazmî, *Mecma'u'n-Nezâ'ir*, 1651.

⁶⁰ *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Haz. Orhan Kurtoğlu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), 47, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55756,lebibi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 09.12. 2017).

2.2. Hassân b. Sâbit Tarafından Beğenilme İsteği

Divan şairleri, özgün mazmun bulma ve kullanma konusundaki yeteneklerini daima ön plana çıkarmışlardır. Gazel, kaside ve mesnevileriyle nam salmış şairlerle kendilerini mukayese etmişlerdir. Onlar tarafından beğenildiklerini ya da onlardan üstün olduklarını iddia etmişlerdir. Bu şairlerden biri de biçim ve içerik bakımından ideal şiirler yazan Bâkî'dir (öl. 1600). Baki, mücevher gerdanlığına benzettiği şiirini Hassân -okuduğu takdirde- beğenip öveceğini, yüz bin kere alkışlayacağını söyler, yani şiirlerinin "Hicaz'ın kutsal iklimin de onayını aldığını"⁶¹ düşünür:

Yine nazm eylemiş bir 'ıkd-ı gevher
İder bin kerre Hassân görse tahsîn⁶²

Şair Beyânî (öl.1664), şiir alanında yeni ve özgün bir tarz oluşturduğunu, Hassân ve Lebîd'in (öl. 660?), kendi şiirlerini görmesi durumunda beğeneceğini ve kendisini takdir edeceğini ifade eder. "Marifet iltifata tabidir." darb-ı meselinden hareketle şairlerin beğenilme ve takdir edilme konularında istekli oldukları anlaşılmaktadır. İslam medeniyetinin te'sisine katkı sağlayan Arap edebiyatının iki büyük şairi tarafından beğenilme isteği, şairin yaşadığı dönemde kendisini takdir edilmeye layık bir düzeyde gördüğünü göstermektedir:

Âferîn-gû oluban eyleyelerdi tahsîn
Görseler bu revîş-i hâsumı Hassân u Lebîd⁶³

Mostarlı Hasan Ziyâî, Hassân ile Selmân şiirimi görseydi, biri "Ahsente!" (Güzel yaptın!) biri "Sellemnâ!" (Beğendik!) derdi, ifadesiyle Fars edebiyatının büyük şairi Selmân-ı Sâvecî (öl. 1376) ve Arap edebiyatının büyük şairi Hassân b. Sâbit'in takdirini kazanacak değerinde şiir yazdığını düşünmektedir. Hasan sözcüğünü "Ahsente!" Selmân sözcüğünü "Sellemnâ!" ile eşleştirerek kullanmasıyla, ideal bir leff ü neşr örneği oluşturduğu gibi, şiirin ahengine katkı sağlamış ve iştikak sanatı (Hasan-ahsente / Selmân-sellemnâ) yapmıştır:

Görse Hassân ile Selmân Ziyâ'î şi'rün
Biri "ahsente" diyeydi birisi "sellemnâ"⁶⁴

Divan şairleri şiire ahenk katmak, şiirin anlam derinliğini arttırmak için söz sanatlarını kullanırlar. "Edebiyatımızda belâgat timsali"⁶⁵ olarak bilinen Hassân b. Sâbit'in isminin ve bu isimle aynı kökten müştak (hasene, hüsn, hüsün, ihsân, muhsin ve tahsîn) sözcüklerin iştikak sanatı yapılmak suretiyle bir beyitte kullanılmasının temelinde, sözü ahenkli ve etkili kılma çabası, Hassân'a duyulan ihtiram ve Hassân/dönemin şairleri tarafından beğenilme isteği vardır. "Güzellik" ve "iyilik" anlamlarına gelen "hüsn" (حسن) kökünden türeyen sözcüklerin Hassân sözcüğüyle birlikte kullanılması, şairin hüner gösterme konusundaki yetkinliğinin emaresi olarak da okunmalıdır:

⁶¹ Mahmut Kaplan, *Şiirin Sultanı Bâkî*, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013), 49.

⁶² *Bâkî Divânı-Tenkitli Basım*, Haz. Sabahattin Küçük, (Ankara: TDK Yayınları, 1994), 15.

⁶³ *Beyânî [ö. 1075/1664-5] Divân İnceleme – Metin*, Haz. Fatih Başpınar, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2018), 65, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0> (Erişim: 02.12..2019).

⁶⁴ *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı*, Haz. Müberra Gürgendereli, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), 55, [www.kulturturizm.gov.tr](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr) (Erişim: 05.11. 2019).

⁶⁵ Ahmet Talat Onay, *Divan Şiiri Sözlüğü*, 224.

Şöyle eş'âr-ı güher-bâr okına aduna kim
Cân u dilden ide Hassân ana yüz bin tahsîn⁶⁶

Sensin ol muhsin-i bî-misl Hasan Beg ki senün
Hüs ü ihsânunu tahsîn ide Hassân şehâ⁶⁷

2.3. Kendisini Hassân b. Sâbit'ten Üstün Görme veya Onu Rakip Olarak Telakki Etme

Klasik şiirde üstünlük durumu izah edilirken Arap ve Fars edebiyatının büyük şairleri, rakip olarak görülür. Rakibin büyük oluşu, rekabet edeni de büyük kılar. Fuzûlî (öl. 1556), Hassân b. Sâbit'in Hz. Peygamber'i; kendisinin de mutlak güzelliği (Allah) tavsif ettiğini, dolayısıyla övünme konusunda Hassân ile bahse girmesine şaşılmaması gerektiğini ifade eder. Vahdet-i vücûd teorisine göre mutlak güzelliğin karşısındaki diğer güzellikler, aldatici ve yok hükmündedir. Peygamber, seçilmiş kul olsa bile diğer kullar gibi fânidir. Bu yaklaşımla Fuzulî, Hassân b. Sâbit'in "Hz. Peygamber'in meddâhı"⁶⁸ olma özelliğini de ileri sürer:

Sıfât-ı hüsnün eder haste Fuzûlî ne 'aceb
Hüs-n-i güftârda ger eylese Hassân ile bahs⁶⁹

Vahyî (öl. 1718), doğan kuşuna benzeyen şairlik yeteneğim âleme söz kanatlarımı açarsa binlerce Sâ'ib (öl. 1676?), 'Örfî (öl. 1591) ve Hassân'ı av hâline getirir, ifadesiyle şairlik yeteneğini Arap ve Fars edebiyatının büyük şairlerinin yeteneği ile karşılaştırır ve onlardan üstün olduğunu iddia eder. Şairlik gücünü/yeteneğini doğan kuşuna benzetir. Doğan kuşu yükseklerden uçan bir av kuşudur. Doğan kuşu Vahyî'nin şairlik yeteneğini karşılar, onun kanatları şiirinin muhteva derinliğini/ kuşaticılığını karşılamaktadır:

Eger şeh-bâz-ı tab'um 'âleme açsa per-i i'câz
Hezâran Sâ'ib ü 'Urfî vü Hassânı şikâr eyler⁷⁰

"Nazm meydânı" terkiibinden anlaşıldığı üzere klasik şiirde şiir yazma edimi, mücadele zemini ile özdeşleştirilir. Bu zeminde üstünlük mücadelesine girilir. Şair Sebzî (16 yy.), söz konusu meydanda sözü açık ve doğru bir biçimde ifade etme konusunda Sahbân ve Hassân ile bahse girdiği takdirde onları aciz bırakacağını ifade eder. Böylece kendisini söz konusu şairlerden üstün görür:

Nazm meydânında kapdum ben fesâhat tûbını
Eylesem 'âciz kıla Sahbân ü Hassân ile bahs⁷¹

⁶⁶ *Bâkî Dîvânı*, 72.

⁶⁷ *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Dîvânı*, 15.

⁶⁸ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 146.

⁶⁹ *Fuzûlî Divanı*, Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 153.

⁷⁰ *Vahyî Dîvânı*, Haz. Hakan Taş, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), 42, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 11.12.2019).

⁷¹ *Pervâne Bey Mecmuası*, Haz. Gıynaş, Kamil Ali, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), s.454, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0>, (Erişim: 26.08.2020).

Aynı yaklaşımları Zâtî (öl.1546) de ortaya koymuştur. Hz. Süleyman hükümdar peygamberlerdendir. Güç ve iktidarın sembolüdür. Zâtî, kendisini fesahat mülkünün Süleyman'ı olarak telakki eder ve bu konudaki yeteneğinin Hassân ve Sahbân tarafından teyid edileceğini ileri sürer. Hz. Süleyman beşerî iktidarı mutlak anlamda uhdesinde tuttuğu için Zâtî, bu teşbih ile kendisini Hassân ve Sahbân'dan üstün görmüştür:

Fasâhât mülkinün sensin Süleymânı bu gün dirdi

Eger Sahbân ile Hassân göre idi Zâtî divânım⁷²

Şair Na'tî (öl. 1455/56), gönle inşirah katan şiirinin Hassân, Hüsrev ve Hâkânî tarafından işitildiği takdirde övüleceğini ileri sürer. Bu yaklaşım yalnızca büyük şairler tarafından takdir edilme isteği olarak değil, onların şiirlerinden daha iyi şiir yazma yeteneğine sahip olma düşüncesi bağlamında değerlendirilebilir:

Eger gûş eylese Na'tî bu nâzûk dil-güşâ şi'rün

Çok istihsân ide Hassân ü Husrev birle Hâkânî⁷³

Benderli Cesârî (öl. 1829), Hassân b. Sâbit'in şiirdeki yetkinliğini nazara sunmanın yanı sıra ona pîr ve hoca olabilecek düzeye ulaştığını ileri sürer. Hassân tarafından takdir edileceğine ve üstat olarak görüleceğine inanmak, Cesârî'nin şairlik vizyonunun büyüklüğüne gönderme olarak okunmalıdır:

Görse eş'ârum benüm Hassân tahsîn eyleyüp

Bu kemâlât ile dirdi pîr hem perver bana⁷⁴

2.4. Devrin Hassân'ı Olarak Telakki Etme

Klasik Türk şairleri, kendilerini “Hassân-ı zamân”, “Hassân-ı vakt”, “Hassân-ı asr” olarak telakki ederek yaşadıkları dönemin Hassân b. Sâbit'i olarak görürler. Teşbih unsurlarından benzetilenin (Hassân), “zaman”, “vakt” ve “asr” gibi sözcüklerle anlatılması, şairin büyüklüğü bağlamında değerlendirilmelidir. Asrın şairi veya asrın âlimi gibi ifadeler aynı zamanda seçkinliği/seçilmişliği çağrıştırır. Bu bağlamda Ahmedî (öl. 1412), söz ustalığı konusunda kendisini zamanın Hassân'ı, rakiplerini ise “söz söylemekten aciz, belâheti zâhir insan tipi”ni temsil eden Bâkıl'a benzeter:⁷⁵

Sözde Hassân-ı zamândur Ahmedî

Benzer ana hasm olan Bâkıla⁷⁶

Âsaf (öl. 1781?), zamanın Hassân'ı olduğunu, kendisinden önce söylenmiş sözlerden daha güzel şiirler nazmettiğini ifade eder:

Ben ol Hassân-ı vaktem ki penâhumdur kemâl ehli

⁷² *Zâtî Dîvânı, Gazeller Kısmı, II. Cild (497-1003 Gazeller)*, Haz. Ali Nihad Tarlan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970).

⁷³ *Pervâne Bey Mecmuası*, s.2731.

⁷⁴ *Benderli Cesârî'nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Haz. Yasemin Akkuş, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), (İstanbul, 2010), 363.

⁷⁵ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, (İstanbul: H Yayınları 2009), 84.

⁷⁶ *Ahmedî Dîvân*, Haz. Yaşar Akdoğan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2015), 536, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> (Erişim: 04.06.2018).

Nazımlar eylerem icâd elfâz-ı selefden yeg⁷⁷

Sünbül-zâde Vehbî (öl. 1809), kendisini asrın Hassân'ı; zamanın İbn-i Züheyri olarak telakki eder. Hassân b. Sâbit, mücadelesi ve şiiirleriyle; Ka'b b. Züheyr ise özellikle "Kaside-i Bürde" şiiiriyle Hz. Muhammed'in övgüsüne mazhar olmuştur:

Hassân-ı 'asr u İbn-i Züheyr-i zamâneyim
Tahsîn eder kelâmımı Sahbân u Bahterî⁷⁸

Şair Mânî (öl. 1599), on dört yaşında iken Selman mesabesinde şiiir yazdığını, dolayısıyla bugün zamanın Hassân'ıyım dersem buna şaşılmaması gerektiğini ileri sürer. Bu yaklaşımdan kendisini Selmân-ı Sâvecî'den üstün gören Mânî'nin, Hassân b. Sâbit'i rol model aldığı anlaşılmaktadır:

Mânî Hassân-ı zamânam dir isem şimdi nola
Çâr-deh sâl iken nazm ile Selmân'am ben⁷⁹

2.5. Hassân-ı Sâni Olarak Telakki Etme

"İkinci" anlamına gelen "sâni" sözcüğü divan şiiirinde daha çok Yusuf Peygamber ile ilgili tasavvurlarda kullanılır. Güzelliği idealize edilen sevgili, "Yusuf-ı sâni" (ikinci Yusuf) olarak tavsif edilir. Yusuf Peygamber dinî ve kültürel metinlerde ideal güzelliğin sembolü olarak görüldüğü için birçok divan şairi, sevgiliye tanrısal özellikler atfetmesine rağmen güzellik konusunda onu Yusuf Peygamber'den üstün görememişlerdir. Bu anlayışın temelinde Yusuf Peygamber'e olan muhabbet ve ihtiram vardır. Şairlik, yeteneğe dayalı bir sanat/uğraş olduğu için divan şairleri yeteneklerini ortaya koymak adına kendilerini Arap ve Fars edebiyatının büyük şairleri ile mukayese etmişlerdir. Genellikle kendilerini onlardan üstün görmelerine rağmen yer yer mahviyetkar tavrı ortaya koyarak ikinci olarak da düşünmüşlerdir. Bu bağlamda Mostarlı Hasan Ziyâ'î (öl. 1585) şiiir söyleme/yazma konusunda kendisini ikinci Hassân olarak görür:

Eş'âr dimede hele Hassân-ı sâniyem
Bana Ziyâ'î halkı cihânun Hasan mı dir⁸⁰

Ahmedî ise Gülşehrî'nin ruhu bu şiiirimi işitmiş olsaydı bana (ey) ikinci Hassân mutlu ol, güzel bir (iş) yaptın derdi, ifadesiyle Hassân b. Sâbit'i büyük bir şair olarak kabul etmektedir. Gülşehrî'yi (öl. 1317?) söz konusu özelliğine şahit tutarak büyüklüğüne gönderme yapmıştır:

Eger bu nazmı işide revân-ı Gül-şehrî
Diye ki şâd ol u ahsent sâniye'l-Hassân⁸¹

⁷⁷ 18. yy. Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitledi Metin-Dizin) Cilt 1, Haz. Hasan Kaya, Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), (İstanbul, 2009), 630.

⁷⁸ Sünbül-zâde Vehbî Divanı, Haz. Ahmet Yenikale, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), 226 <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 04.12.2018).

⁷⁹ Mânî, Divân ve Şehr-engiz-i Bursa, Haz. Şener Demirel, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), 127, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55755,divan-ve-sehr-engiz-i-bursapdf.pdf?0> (Erişim: 09.10.2019).

⁸⁰ Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı, 100.

⁸¹ Ahmedî Divân, 161.

2.6. Hassân Yaratılışlı Olarak Görme

Tab‘; mizaç, karakter, yaratılış anlamlarına gelmektedir. Mizaç, insan bünyesine kodlanan yapısal bir unsur olduğu için kişinin ruh dünyasının anlaşılmasında önemlidir. Şair Nigârî (öl. 1885), Hassân yaratılışına her şairi eşit göremem, diyerek şairlik kabiliyetinin doğuştan geldiğini ve Hassân gibi vehbî bir şair olduğunu düşünmektedir. Yaratılış sözcüğünü Hassân ile tavsif etmek şairin adının şiir yeteneği ile özdeşleştiğinin göstergesidir:

Tab‘-ı Hassânıma her şâ‘iri yeksân dimezem

Sıfatın söyleyem er korkarım âsân dimezem⁸²

Kınalızâde Hasan Çelebî (öl. 1604), Allah insanı aynı hasselerle yaratırken kimini Bâkıl (aklı kıt insan tipi) kimini Hassân eyler, diyerek Hassân’ı akıllı ve zekayı kullanan tip olarak tasavvur eder. Bu yaklaşım Hassân b. Sâbit’in kişilik/özelliğ hususunda kategorize edilen insanın/insanlığın ölçütlerinden biri olarak telakki edildiğini göstermektedir:

Te‘âla’llâh ki mâhiyyetde birken neş’et-i insân

Kimini eyledi Bâkıl kimini eyledi Hassân⁸³

2.7. Hassân b. Sâbit’in Şair Arkadaşları veya Büyük Şairlerle Anılması

Divan şairleri, şiir inşa etmeyi ipliğe inci dizmek⁸⁴ olarak telakki etmişlerdir. Dolayısıyla beyti şekillendirirken başvurdukları yöntemlerden biri anlam bakımından birbirlerine yakın olan veya aynı kavram haritasında yer alan sözcükleri bir arada kullanmaktır. Bu anlayış yaygın olduğu için klasik Türk şiirinde en çok kullanılan sanatlardan biri tenasüptür. Sünbülzâde Vehbî kendisini asrın Hassân’ı olarak görür ve “Kasîdetü’l-bürde” şairi olarak bilinen Ka’b b. Züheyr’e benzeter.⁸⁵ Sözcüklerinin (şiir) Sahbân ve Bahterî tarafından da beğenildiğini ifade eder. Sahbân el-Vâilî (öl. 674) “Hem Câhiliye devrinde hem İslâmî dönemde hitabet, fesahat ve belâgatıyla meşhur olan”⁸⁶ şairdir. Bahterî (öl. 624) ise “Kureyş kabilesinin müslümanlara karşı ilân ettiği boykot sırasında akrabalık bağları sebebiyle tavrını Müslümanlardan yana koyan”⁸⁷ kişidir. Gerek şairliği gerekse entellektüel duruşuyla tanınan ve Hassân b. Sâbit’le şairlik veya mücadele arkadaşlığı konusunda hukuku bulunan bu önemli şahsiyetleri zikreden Vehbî, kendi yüceliğini de ifade eder:

Hassân-ı ‘asr u İbn-i Züheyr-i zamâneyim

Tahsîn eder kelâmımı Sehbân u Bahterî⁸⁸

Şeyhî, şiirinin güzel oluşunu ve kemâle erme durumunu ifade ederken Hassân b. Sâbit ve Fars edebiyatının büyük şairlerinden Selmân-ı Savecî’yi birlikte zikreder. Onlarla aynı

⁸² Nigârî *Dîvânı*, Haz. Azmi Bilgin, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), 506, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 09.12.2019).

⁸³ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şu‘arâ*, Haz. Aysun Sungurhan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0>, 69, (Erişim: 27.08.2020).

⁸⁴ Ziya Avşar, “Şairlerin Görüp Unuttukları Bir Rüya: Belâgat”, *Turkish Studies*, 2/4, (2007), 167.

⁸⁵ Ahmet Savran, “Kâ’b b. Züheyr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24, 7.

⁸⁶ İsmail Durmuş- Mustafa Öz, “Sahbân el-Vâilî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35, 511.

⁸⁷ İrfan Aycan, “Ebü’l-Bahterî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10, 296.

⁸⁸ Sünbül-zâde Vehbî, *Dîvân*, 226.

kudrette şiiirler kaleme aldığıını ifade eder. Bu iddiasını Ehl-i Beyt'in de destekleyeceğini ileri sürer. :

Murtazâ şî'rüne çün hüsn-i hasen virdi Kemâl

Ehl-i beyt ol söze Hassân'ı ko Selmân'a irür⁸⁹

2.8. Ahirette Hassân b. Sâbit'le Birlikte Dirilme İsteği

Şair Leylâ Hanım (1840), Keçecizâde İzzet Molla'nın (öl. 1829) ölümüne dair tarih ve mersiye manzumeleri kaleme almıştır. Bu manzumelerde Keçecizâde'nin ölümünden duyduğu acıyı dile getirmenin yanı sıra Keçecizâde İzzet Molla'nın ceza gününde Hassân ile dirilmesi konusunda dua talebinde bulunmuştur. Hassân b. Sâbit, cennete şayeste bir şair olarak telakki edildiği için bu ilginin kurulduğu düşünülmektedir. Bu durum, aynı zamanda Keçecizâde'nin şiiirlerinin İslam kültürüne katkı sağlama konusunda Hassân'ı çağırıştırdığının göstergesi olarak okunabilir:

Hazret-i Hassân ile rûz-ı cezâda haşr idüp

Darb-ı nutk ile halâs ide anı Hayy-ı İlâh⁹⁰

Gitdi ne çâre eyledi me'vâ-yı cilve-gâh

'Ukbâda mahşûr eyleye Hassân ile ilâh⁹¹

2.9. Memduh'tan İltifat Bekleme Konusunda Hassân'ı Emsal Gösterme

Arap, Fars ve Anadolu topraklarında yaşayan büyük şairler, kültür ve düşünce hayatına sağladıkları katkılar hasebiyle klasik Türk şiiirinde örnekleme yoluyla sıkça zikredilmişlerdir. 17. yüzyıl şairlerinden Süheylî, “manzum tezkire özelliğini taşıyan”⁹² kasidesinde birçok şairi prototip yönleriyle tasvir etmiştir. Hz. Peygamber'in Hassân'a şiiir ve kaside okutup onları dinlediğini ve onu sıkça takdir ettiğini ifade eder. Hassân, zikredilen yönleriyle Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olduğu için metnin ihtiva ettiği örtülü/alt düşüncelerden biri, ithaf edilen kişiden (memduh) aynı ilgiyi bekleme noktasında olsa gerektir:

Hassân'a nice kerre rasûl eyledi tahsîn

Eş'âr u kasâ'id okudup eyledi ısgâ⁹³

2.10. Hassân b. Sâbit'in Âşık Tipi Olarak Algılanması

Klasik Türk şiiirinde âşık tipi genellikle mahviyetkârlığı sevgili tipi ise yüceliği sembolize edecek şekilde kullanılır. Şiiirde sevgili gökyüzü olarak telakki edilmişse, âşık yeryüzü olarak telakki edilmiştir. Nigarî, ömrünün sevgilinin güzel vasıflarını anlatmakla

⁸⁹Şeyhî *Dîvânı*, Haz. Halit Biltekin, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2018), 100, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 27.08.2020).

⁹⁰ *Leylâ Hanım Divan*, Haz. Mehmet Arslan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2018), 125, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59881,leyla-hanim-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 02.12.2019).

⁹¹ Leylâ Hanım, *Divan*, 83.

⁹² Mehmet Sait Çalka, “Divan Şairlerinin Gözüyle Fars Şairi Ömer Hayyâm”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 2/4, (2015), 33.

⁹³ Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ, *Süheylî Dîvânı*, Haz. M. Esat Harmancı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), 103, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 10.12. 2019).

geçtiğini, dolayısıyla onun Hassân'ı olduğunu söyler. Hassân b. Sâbit, naatlarında Hz. Peygamber'in vasıflarını yüceltmıştır. Nigari, bu yaklaşımıyla kendisini Hassân b. Sâbit'e, sevgiliyi ise Hz. Muhammed'e benzetmiştir:

Nazm-ı evsâfından el çekmek degül mümkün bana
Vasf-ı hüsnünle geçer 'ömrüm senin Hassânınam⁹⁴

16. yüzyıl şairlerinden Hüdâyî, Hassân'ın Kâbe'de Hz. Muhammed'in methini yaptığı gibi gönlünün de –sevgilinin- eşğinde güzellik güneşinin hadisini şerh ettiğini söyler. Hassân, Hz. Muahammed'i Mescid-i Nebevî'de methettiği için âşık rolüne bürünen şair kendisini Hassân'a; sevgiliyi Hz. Muhammed'e, sevgilinin eşğini de Kâbe'ye benzetmiş olur:

İşiginde dil hadîs-i şems-i hüsnin şerh ider
Ka'be'de güyâ okur medhini Hassan Ahmed'ün⁹⁵

2.11. Hassân b. Sâbit'in Şiirlerinin Ruhû'l-Kuddus Tarafından Teyit Edildiğine Dair Hadisin Klasik Türk Şiirinde Kullanılması

Hz. Muhammed, Hassân b. Sâbit'i düşmanları hicvetme konusunda görevlendirir ve onun "fitrî kabiliyetinin ve ilhamının Ruhû'l-Kuddüs tarafında teyid edildiğini"⁹⁶ söyler. Böylece Hassân'ın verdiği mücadelenin kutsiyetini vurgulamann yanı sıra ilham ile yazdığı şiirinin vahiy meleği olan Cibril-i Emîn tarafından desteklendiğini düşünür. Bu meyanda Sünbül-zâde Vehbî, şair odur ki Ruhû'l Emîn onun kalbine Hassân'ın kalbine üflediği gibi söz üfler, diyerek vahiy meleği olan Cebrail'i Hassân b. Sâbit'in ilham kaynağı ve şiirinin teyit makamı olarak görür. İlgili hadise iktibas yaparak Hassân'ı klasik şairler için ölçü olarak değerlendirir:

Şâ'ir oldur ki anın kalbine Hassân gibi
Nefha-i Rûh-ı Emîn eyleye ilkâ-yı sühan⁹⁷

Mihri Hatun (öl. 1514?), seni Hassân gibi methetsem Cibril-i Emin -sözlerimi- beğensin ve bana "Aferin!" desin, ifadesiyle şiirlerinin kutsal bir güç tarafından beğenilmesi konusundaki isteğini dile getirir ve Hassân b. Sâbit'in şiirlerinin Cibril-i Emîn tarafından teyit edildiğine dair hadise telmih yapar:

Âferîn diye vü tahsîn ide Cibril-i Emîn
Her kaçan kim okusam medhüni Hassân-şekil⁹⁸

2.12. Hassân b. Sâbit'in Künyesiyle Anılması

Arap kültüründe insanlar genellikle belli bir künye ile anılırlar. Kişinin künyesi veya lakabı belirlenirken umumiyetle, atası, oğlu ve taşıdığı üstün bir meziyet esas alınır. Bu meyanda Hassân b. Sâbit, oğlu Abdurrahman'a nispetle "Ebû Abdurrahmân" künyesi, müşriklere karşı yazdığı şiirleriyle Hz. Muhammed'i savunduğu için keskin kılıç sahibi

⁹⁴ Nigârî, *Dîvân*, 301.

⁹⁵ *Hüdâyî (Salâ Mushlîsî) Divanı*, Haz. Mustafa S. Kaçalin, İşl. Sinan Ulualan, (2017), snb., http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (Erişim: 24.12.2019).

⁹⁶ Elmalı, *Hassân b. Sâbit*, 400.

⁹⁷ Sünbül-zâde Vehbî, *Dîvân*, 274.

⁹⁸ *Mihri Hâtun Divanı*, Haz. Mehmet Arslan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2018), 33, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 01.08.2019).

anlamına gelen “Ebu'l Husâm” lakabıyla anılmıştır. Kaynaklarda Hassân b. Sâbit için en çok kullanılan künye “Ebu Velîd”dir. Yapılan araştırmada Velîd isminde bir çocuğuna tesadüf edilmemiştir. Arpaemîni-zâde Sâmî, memduh konuştuğunda Velîd Hassân’ın ruhunun nutka geldiğini söyler, böylece Hassân b. Sâbit’i künyesiyle zikreder:

Neş’e-i re’yün göreydi mest olurdu Bû ‘Alî
Şâd olur geldükçe nutka rûh-i Hassân-i Velîd⁹⁹

2.13. Hz. Muhammed’in Hassân b. Sâbit’e Minber/Kürsü Tahsis Etmesi

İslamiyet’in yayılmaya başladığı dönemde mücadele yalnızca savaş meydanlarında verilmiyordu. Bu dönemde şiirin/sözün insanlar üzerindeki etkisi büyük olduğu için Hz. Muhammed Mescid-i Nebevî’de Hassân b. Sâbit için “şiir inşâdına mahsûs bir minber yaptırmış”¹⁰⁰ ve müşrik şairlerin hicviyelerine cevap mahiyetinde olan şiirlerini, bu kürsüde okutmuştur. Klasik şairlerden Hayâlî Bey (öl. 1556) kendisini Anadolu diyarının Hassânı olarak tasavvur eder ve Hz. Peygamber’in Hassân b. Sâbit için yaptırdığı minberi “fesâhat” sözcüğü ile tavsif edererek sevgilinin ifadelerinin açık, anlaşılır ve etkileyici oluşunu anlatır. Böylece sevgiliyi üstün meziyetleriyle Hassân’a benzetir:

Bir kulun kim Rûm Hassânı ola
Şehriyârı hanların hânı ola¹⁰¹

Ka’be hakkı pâyen olmuştur fesâhat minberi
Ben Hayâlî Hazret-i Hassân’a benzettim seni¹⁰²

2.14. Naat Şairi Olması

Hassân b. Sâbit, Hz. Muhammed’e yazdığı methiyeler hasebiyle “naat şairi” “peygamber şairi” olarak anılmıştır. Bâkî, Sultan Murad Han için yazdığı yazdığı methiyede, Fars edebiyatının büyük şairi Selmân (öl. 1376) ve Arap edebiyatının büyük şairi Hassân’ın ruhlarının gizlice gelip naatını dinlediklerini ifade eder. Bir metni gizli dinlemek metin ve şaire olan ilgi ve merakın göstergesidir. Naat, peygamber övgüsünü konu edinen şiirdir. Sultan Murad Han için yazılan şiiri “naat” olarak adlandırmak memduha atfedilen manevi değerın göstergesidir. Bu yaklaşımla Hassân b. Sâbit’in naat yazma özelliğine telmih; Arap ve Fars şiirinin büyük şairleri emsal gösterilerek Bâkî’nin methiye yazma konusundaki üstünlüğüne gönderme yapılmıştır:

Okudukça na‘tunı her gûşeden gûş itmege
Cân-ı Selmân rûh-ı pâk-i Hazret-i Hassân gelür¹⁰³

Yakînî (öl. 1568), Hassân’ın Hz. Peygamber’in vasıflarını sürekli - methetmek suretiyle anlattığını, kendi uğraşının da sultan övgüsü olduğunu ifade eder. Şairin bu yaklaşımının temelinde memduhuna ihtiramda bulunma ve memduh tarafından himaye edilme isteği vardır:

⁹⁹ Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî: *Dîvân*, Haz. Fatma, Sabiha Kutlar, (Ankara: Kalkan Matbaası, 2004), 170.

¹⁰⁰ Ahmet Talat Onay, *Divan Şiiri Sözlüğü*, 224.

¹⁰¹ Hayâlî Bey *Dîvânı*, Haz. Ali Nihat Tarlan, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992), 77.

¹⁰² Hayâlî Bey, *Dîvân*, 299.

¹⁰³ Bâkî *Dîvânı*, 21.

Medh-i pâşâyı Yakînî idelüm vird-i zebân

Muttasıl vasf-ı Muhammeddür işi Hassânun¹⁰⁴

Benderli Cesârî, şiirlerini naat değerinde görerek onların Hassân gibi şairlerin yoluna feda olması gerektiğini ileri sürer. Böylece şiirine yüklediği anlamı tür üzerinden nazara sunar ve devrin diğer şairlerinden üstün olduğunu düşünür:

Ey Cesârî na'ta dâ'irdür kelâmun çün senün

Râhına Hassân-veş çok şâ'irân olsun fedâ¹⁰⁵

Hassân b. Sâbit, naat türündeki müstakil şiirlerinin çokluğuyla bilinmektedir. Onun bu yönü divan şairleri tarafından yüceltilmiş ve edebî metinlerde doğrudan veya dolaylı olarak dile getirilmiştir. Şair Yakînî (öl. 1568) Hassân'ın işi nasıl ki sürekli olarak Hz. Muhammed'in vasıflarını anlatmak ise benim de vird-i zebanım (zıkr/sözlerim) memduh övgüsüdür, diyerek kendisini Hassân b. Sâbit'e, memduhunu da Hz. Muhammed'e benzetir:

Medh-i pâşâyı yakînî idelüm vird-i zebân

Muttasıl vasf-ı Muhammeddür işi Hassânun¹⁰⁶

Ayrıca şair Yakînî'ye göre Hassân, Hz. Muhammed'i methetmekle nasıl şeref elde ettiyse kendisi de memduhu övmekle aynı değeri kazanmıştır. Bu yaklaşım, Yakînî'nin Hz. Peygamber'e yaptığı övgüyü kıymetli bulduğunu, din ve devletin icra yetkisini elinde bulunduran kişileri yüceltmenin kıymet kesbettiğini ortaya koyar:

Ümîd-i rif'at-ile nice vasfun eyleyem

Ki medh-i Ahmed-ile buldı çok şeref Hassân¹⁰⁷

2.15. Hz. Peygamber Tarafından Himaye Edilmesi

Şairlerin devlet yöneticileri tarafından korunup taltif edilmeleri, eski dönemlerde sıkça karşılaşılan durumlardan biridir. Bu durum hem şair hem de onu muhitinde barındıran hâmi konumundaki devlet başkanı için önemlidir. Ahmedî (öl. 1412), memduhu övdüğü için kendisinin Hassân adını/namını kazandığını dolayısıyla memduhun ihsanlarına her zaman şayeste olduğunu ifade eder. Hassân b. Sâbit'in değeri, Hz. Peygamber'in iltifatlarıyla artmıştır. Ahmedî bu yaklaşımıyla kendisini yüceliği temsil etme konusunda, Hassân b. Sâbit'e benzetir ve peygambere yaraşır tavrı ortaya koyması konusundaki beklentisi hasebiyle memduha da kutsiyet atfeder:

Çün oldı Ahmedî adı senün medhün ile Hassân

İdersen her-dem sultân ana ihsân yaraşmaz mı¹⁰⁸

2.16. Hassân b. Sâbit'in İlmî Derinliği

16. yüzyıl şairlerinden Edincikli Ravzî ilimlere olan vukufiyeti hasebiyle zamanın (yaşadığı dönemin) Hassân'ı olduğunu ifade eder. Divan şairleri belagat ilminin yanı sıra diğer naklî ve aklî ilimleri öğrenerek müderrislik, kadılık gibi derin bilgi gerektiren

¹⁰⁴ *Yakînî Dîvân İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük*, Haz. Ömer Zülfe, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009), 211.

¹⁰⁵ *Benderli Cesârî'nin*, 353.

¹⁰⁶ *Yakînî Dîvân İnceleme*, 211.

¹⁰⁷ *Yakînî Dîvân İnceleme*, 148.

¹⁰⁸ *Ahmedî Dîvân*, 564.

vazifeler ifa etmişlerdir. Ravzî kendisini döneminin Hassân'ı olarak görerek çok yönlü bir âlim oluşuna gönderme yapmıştır:

Var mı bir fen ki anı bilmeyesin
İmdi sensin zamâne Hassân'ı¹⁰⁹

2.17. Müşrik Şairleri Susturması

Olağanüstü olaylar karşısında yaşanan hâllerden biri hayret hâlidir. Hayret, kalpte oluşan tecelli veya zihinde oluşan sıradışı tasavvurlar hasebiyle kişinin düşünme ve muhakeme etme becerisini geçici olarak kaybetmesidir (Uludağ, 2005:163). Peygamberler mucizelerle inanmayan insanları, ilahî tecelliler ise inanan insanları hayrete düşürmüştür. Edincikli Ravzî, konuşmaya başladığında (şiir terennüm etme) âşıkların hayrete düşüp nutuklarının tutulduğunu ve bu gerçekliği en iyi bilen/tecrübe eden şairin Hassân olduğunu ifade eder. Bu hatırlatma ile Ravzî, hitabetinin güçlü ve etkili olma durumunu açıklar ve Hassân b. Sâbit'in Hz. Peygamber'i savunma ve müşrik şairleri susturma konusunda ortaya koyduğu tavrı yüceltir:

Ağzın açup Ravzi 'uşşâkı muhayy[i]r eylesin
Niçe bir hâmûş olur Hassân'a söylen söylesin¹¹⁰

2.18. Cahiliye Dönemini Hicvetmesi

Hassân b. Sâbit'in divanında en çok işlenen türlerden biri hicviyyedir. İslamî dönem'in en önemli heccâvlarından biri Hassân b. Sâbit'tir. “Şiirlerinde Cahiliye dönemine ait dil ve mazmunları da kullanan Hassân, İslâm'a olan düşmanlıkları hasebiyle müşrikleri hicvederken onların duyulmasını istemedikleri kusur ve ayıplarını sayıp döküyordu. Hedef seçtiği kişi ve grupları tariz ve kınamayla ve değerlerini düşürmeye, şeref ve neseplerini aşağılamaya çalışarak kendilerini cehâlet, cimrilik ve korkaklıkla nitelerdi.”¹¹¹ Bu özellikleri taşıyan hicviyeler hakaret-âmiz ifadeler ihtiva ettiği için edebi açıdan zayıf hicviyelerdir.

Hz. Peygamber ve onun temsil ettiği misyona dönük herhangi bir olumsuz eleştiri ve sataşma söz konusu olduğunda, Hassân b. Sâbit hem hicvedilen konuyu karşıt ifadelerle savunma hem de heccâvlara ders verme konusunda tavrı sergilemiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde “Kureyşi hicvedin bu onlara ok atmaktan daha etkilidir.”¹¹² diyerek İslamî değerleri savunma ve müşrikleri tenkit etme hususunda yazılan hicviyelere cevaz vermiştir. Özellikle Asr-ı Saadet döneminde birçok Müslüman şair bu konuda sorumluluk almıştır. Bu şairlerin başında Hassân b. Sâbit gelmektedir. Sünbülzade Vehbî, Hassân b. Sâbit'in kafirleri hicvetmekle görevlendirildiğini ileri sürerek Hz. Peygamber'in ilgili hadisine iktibas da yapmıştır:

Ki ol Hassân-ı sâhib-nazm-ı mebrûr
Olunca hicv-i küffâr ile me'mûr¹¹³

¹⁰⁹ Edincikli Ravzî. *Ravzî Divanı*. Haz. Yaşar Aydemir, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), 66, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 07.11. 2019).

¹¹⁰ *Ravzî Divanı*, 309.

¹¹¹ Çiftçi, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv*, 11.

¹¹² Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 120.

¹¹³ Sünbül-zâde Vehbî, *Dîvân*, 59.

Cahiliye dönemindeki bazı sorunların temelinde kabilecilik anlayışı vardır. Akrabalık bağlarının güçlü oluşu yer yer hicviye yazmayı güçleştirmiştir. Bu meyanda Hz. Peygamber, Hassân b. Sâbit'e "Onları nasıl hicvedeceksin, (biliyorsun) ben de onlardan biriyim" deyince, Hassân, "Ben seni onların arasından tereyağından kıl çeker gibi çekip çıkartırım."¹¹⁴ diyerek hiciv yazma konusundaki ustalığına dikkat çeker. Şair Lebîb cahilleri (Cahiliye düşüncesini savunanlar) hicvetmeye hazreti Hassân'ın gücünün yettiğini ifade eder. Böylece Hz. Peygamber ile Hassân b. Sâbit arasında gerçekleşen söz konusu müşakaleye gönderme yapar:

İktidâdır hazret-i Hassân'a hicv-i câhileyn
Ola dâreyn içre hâl-i câhil-i rüsvâ harâb¹¹⁵

SONUÇ

Bu çalışmada genel olarak divan şairleri için prototip örneklik mahiyetinde olan Hassân b. Sâbit'in klasik Türk şiirindeki yansımaları anlatılmıştır. Araştırma neticesinde şu sonuçlara varılmıştır:

- İslam medeniyetinin önemli üç ayağı olan Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında kabul görmeyen ve örnek alınmanın en önemli kıstaslarından biri, Hassân b. Sâbit örneğinde görüldüğü üzere İslam kültür ve medeniyetine maddî ve manevî anlamda katkı sağlamaktır.
- Hassân b. Sâbit, yüzyıllar sonra da entelektüel duruşu ve şiirleriyle dinî ve edebî eserlerde yad edildiği için Hassân'ın ortaya koyduğu birikimin güncelliğini koruduğu, şair olarak belirli bir misyon ve kişiliği temsil ettiği için de yücelik atfedilen bir değere dönüştüğü anlaşılmaktadır.
- Muhteva ve şekil estetiği hususlarında Arap ve Fars edebiyatını örnek alan ve sonraki yüzyıllarda özgün bir edebiyat oluşturan divan şairleri, söz konusu sahaların Hassân b. Sâbit gibi büyük şair ve yazarı rol model olarak telakki etmişlerdir.
- Hassân b. Sâbit, şair kimliğinin yanı sıra kişisel yönüyle (künyesi, ilmî derinliği, sahabe arkadaşları, vb.) de divanlarda zikredilmiştir. Bu durum, Hassân b. Sâbit'in şairlik kimliğinin yanında, sahabe kimliğinin de öğrenilmeye matuf görüldüğünü göstermektedir.
- Kurân-ı Kerim, hadis ve peygamberler tarihi, klasik Türk şiirinin dinî kaynaklarıdır. "Şairü'n-nebî" olarak bilinen Hassân b. Sâbit'in birçok şair tarafından tasavvur ve tahayyüllere konu edilmesinin temelinde, şairlik mücadelesinin yanı sıra, peygamber sevgisine mazhar olması düşüncesi vardır.
- Klasik Türk şairleri, kendilerini "Hassân'ın kapıcısı", "Hassân yaratılışlı" ve "Hassân-ı sâni" olarak telakki etmenin yanı sıra Hassân'ın beğenisini kazanmak istemişlerdir. Bu yaklaşım "Marifet iltifata tabidir." kelam-ı kibarının klasik Türk şairlerinin duygu ve düşünce âlemlerinde karşılık bulduğunun göstergesidir.
- 18. yüzyılda Nedîm ve Şeyh Galip gibi büyük şairler yetişse de divan şiiri önceki dönemlere göre estetik değer açısından nispeten daha zayıf bir hâldedir. 18. yüzyıl şairlerinden Benderli Cesârî, Âsaf ve Vahyî gibi şairlik yetenekleri, büyük şairlere (Fuzûlî, Bâkî, Nedîm) göre zayıf olan şahsiyetlerin kendilerini Hassân'la mukayese

¹¹⁴ Taşdelen, *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı*, 100.

¹¹⁵ Diyarbakırlı Lebîb, *Dîvân*, 382.

etmeleri veya ondan üstün görmeleri, gerçekçi bir durumu yansıtmaktan ziyade, şiirde yaşanan değer kaybının örtülmesine matuf bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

- Divan şairleri, özellikle gazelerde kendilerini âşık tipi ile özdeşleştirerek tasvir ederler. Âşık tipi, anlam dünyası aşk olan klasik Türk şiirinin en önemli tipidir. Klasik şairler, Hassân b. Sâbit'in Hz. Muhammed'e olan muhabbeti ile kendilerinin sevgiliye olan muhabbetleri arasında benzerlik ilgisi kurdukları için önemi hâiz tarihi bir kişiyi önemli bir tipe dönüştürmüşlerdir.
- “Hasan” sözcüğü, güzellik, iyilik anlamına gelen “hüsn” sözcüğünden türemiştir. Divan şairlerinin “Hassân” sözcüğünü diğer müştaklarıyla (hüsn, tahsin, ihsan vb.) birlikte kullanmaları ve iştikak, tenasüp, leffü neşr gibi edebi sanatlara malzeme yapmaları, bu ismin bir belâgat ifadesine dönüştürüldüğünün göstergesidir.
- Kaside; övme, yerme, himaye edilme, meram ifade etme gibi maksatlarla yazılan şiir çeşididir. Yaptığımız incelemede Hassân b. Sâbit'in adının daha çok kaside nazım şekli ile yazılan şiirlerde kullanıldığını gördük. Bu durum, klasik Türk şairlerinin maksat ve meramlarını anlatırken Hassân b. Sâbit'i ideal bir benzeyen veya benzetilen olarak tasavvur ettiklerinin göstergesidir.
- Çalışmada, Hassân adının sıkça zikredildiği beyit çeşitlerinden birinin mahlas beyti olduğu görülmektedir. Şairler, mahlas beyitlerinde yeteneklerini, özgün ve üstün yönlerini nazara sundukları için bu beyitler, şairlik kodlarının çözüldüğü beyitlerdir. Hassân ve örnek alınan diğer büyük şairler, genellikle bu beyitlerde zikredildiği için klasik Türk şairlerinin şairlik düzeyleri, vizyonları ve rol modellerinin anlaşılması konusunda bu beyitler önemli bilgiler ihtiva eder.
- Çalışmada, klasik Türk şairlerinin örnek aldığı Arap edebiyatının büyük şairlerinden Hassân b. Sâbit'in kişisel ve edebî yönü anlatıldı ve divan şiirindeki yansımaları belirli bir düzeyde ortaya konuldu. Çalışmadan yararlanılarak klasik Türk şairlerinin örnek aldığı diğer şairler hakkında muhtelif müstakil çalışmalar yapılabilir. Çalışmanın, kısmen de olsa eski Türk edebiyatı ve temel İslam bilimleri araştırmacılarının yapacağı yeni çalışmalara katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmedî Dîvân*. Haz. Yaşar Akdoğan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2015,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
 (Erişim: 04.06.2018).
- Arafat, Walid Najib. “Hassân b. Sâbit”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Çev. Süleyman Tülücü, 32, (2009), 157-167.
- Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî: Dîvân*. Haz. Fatma, Sabiha Kutlar, Ankara: Kalkan Matbaası, 2004.
- Avşar, Ziya. “Şairlerin Görüp Unuttukları Bir Rüya: Belâgat”. *Turkish Studies*. 2/4 (2007), 161-184.
- Aycan, İrfan. “Ebü'l-Bahterî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10: 296. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bâkî Dîvânı-Tenkitli Basım*. Haz. Sabahattin Küçük, Ankara: TDK Yayınları, 1994.
- Benderli Cesârî'nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Haz. Yasemin Akkuş, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2010.

Beyânî [ö. 1075/1664-5] Dîvân İnceleme – Metin. Haz. Fatih Başpınar, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0> (Erişim: 02.12.2019).

Buhârî (İmam Muhammed İsmail). *Sahih-i Buhârî Tercemesi.* (Cilt 1), (Terc: Mehmet Sofuoğlu), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.

Çalka, Mehmet Sait. “Divan Şairlerinin Gözüyle Fars Şairi Ömer Hayyâm”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi.* 2/4 (2015), 30-40.

Çiftçi, Faruk. “Hassân b. Sâbit'in Hz. Peygamber İçin Söylediği Mersiyeler”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 4 (2004), 79-95.

Çiftçi, Hasan. *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük). Haz. Orhan Kurtoğlu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55756,lebip-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 09.12.2017).

Durmuş, İsmail-Öz, Mustafa. “Sahbân el-Vâilî”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 35: 511-512. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Edirneli Nazmî, *Mecma'u'n-Nezâ'ir İnceleme-Metin,* Haz. M. Fatih Köksal, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>, (Erişim: 20.08.2020).

Elmalı, Hüseyin. “Hassân b. Sâbit”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 16: 399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Fırat, Mustafa. *Hassân b. Sâbit'in İslam Sonrası Şiirlerinde Cahiliye Dönemi'nin Etkileri.* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2013.

Fuzûlî Divanı. Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Hassân b. Sâbit el- Ensârî. *Dîvânü Hassân b. Sâbit el- Ensârî.* (Şerh. Yusuf İd), Dâru'l-Cil, Beyrut 1992.

Hayâlî Bey Dîvânı. Haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.

Hazer, Dursun. “Hz. Muhammed'in Şairi Hassân b. Sâbit'in Şiirlerinde Övülen ve Yerilen Değerler”. *İslâmî İlimler Dergisi.* 1 (2006), 85-116.

Hüdâyî (Salâ Muslîsî) Divanı. Haz. Mustafa S. Kaçalın, (İşl. Sinan Ulualan), 2017, http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (Erişim: 24.12.2019).

İslamoğlu, Mustafa. *Efendim.* İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.

Kahyaoğlu, Yasin. “Resulullah'ın şairi Hassan b. Sâbit'in Hayatı ve Şiirleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 2 (1996), 317-323.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ,* Haz. Aysun Sungurhan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0>, (Erişim: 27.08.2020).

Kaplan, Mahmut. *Şiirin Sultanı Bâkî.* İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.

Karadağ, Mehmet. *Hassân b. Sâbit'in Hayatı ve Şairliği*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa, 2013.

Kök, Bahattin. "Hassan B. Sâbit'in, Şiirleriyle İslâm'a Hizmetleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Erzurum, 6 (1986), 123-139.

Leylâ Hanım Divanı. Haz. Mehmet Arslan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59881,leyla-hanim-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 02.12. 2019).

Mânî. *Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa*. Haz. Şener Demirel, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55755,divan-ve-sehr-engiz-i-bursapdf.pdf?0> (Erişim: 09.10.2019).

Mihri Hâtun Dîvânı. Haz. Mehmet Arslan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 01.08.2019).

Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı. Haz. Müberra Gürgendereli, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim: 05.11. 2019).

Nigârî Dîvânı. Haz. Azmi Bilgin, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 09.12.2019).

Onay, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Haz. Cemal Kurnaz, İstanbul: H Yayınları 2009.

Özdemir, Abdurrahman. "Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı". *İstem*. 4 (2004), 201-218.

Pervâne Bey Mecmuası, Haz. Gıynaş, Kamil Ali, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2017), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0>, (Erişim: 26.08.2020).

Ravzî Divanı. Haz. Yaşar Aydemir, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 07.11. 2019).

Sa'id Giray Divanı. Haz. Saadet Karaköse, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55754,said-giray-divanipdf.pdf?0>, (Erişim: 08.01. 2018).

Savran, Ahmet. "Kâ'b b. Züheyr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24: 7-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Süheylî Dîvânı. Haz. M. Esat Harmancı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 10.12. 2019).

Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı. Haz. Ahmet Yenikale, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 04.12.2018).

Şeyhî Dîvânı, Haz. Halit Biltekin, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2018), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 27.08.2020).

Tarlan, Ali Nihat. *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.

Taşdelen, Hasan. *Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı ve Sanatı*. Bursa: Emin Yayınları, 2010.

Tülücü, Süleyman. “Mu‘allakat ve Şairleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi-I (Türkiye)”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (2005), 1-70.

Türkmen, Mehmet. “Hassan b. Sâbit el-Ensârî”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2 (1985), 407-414.

Ünal, Ömer. *Sadru'l-İslâm'da Edebî Çevre*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi). Erzurum 1995.

Vahyî Dîvanı. Haz. Hakan Taş, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0> (Erişim: 11.12 2019).

Yakînî Dîvân İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük. Haz. Ömer Zülfe, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009.

Yılmaz, Mehmet. *Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Asr-ı Saâdet Arap Şiirine Etkisi*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.

Zâtî Dîvânı, Gazeller Kısmı, II. Cild (497-1003 Gazeller), Haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

18. yy. Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitleli Metin-Dizin). (Cilt 1). Haz. Hasan Kaya, Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009.